

Вадим Олександрович Васютинський

доктор психологічних наук, професор,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

завідувач лабораторії психології мас і спільнот

**ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА УЯВЕНЬ РОСІЙСЬКОМОВНИХ
РЕСПОНДЕНТІВ ПРО СЕНС ЄДНАННЯ ГРОМАДЯН У СПІЛЬНОТІ**

У статті описується п'ятикомпонентна структура уявлень про сенс об'єднання громадян у спільноті, отримана за результатами опитування російськомовних респондентів. Найбільш значущими складовими є: колективна ефективність спільноти, задоволення афіліативних потреб у спільноті, соціальна перцепція спільнотної взаємодії, передбачення результативної взаємодії в спільноті, нормативне коригування поведінки під впливом спільноти.

Ключові слова: спільнота, єднання в спільноту, колективна ефективність, афіліативні потреби, соціальна перцепція, результативна взаємодія, коригування поведінки.

Один із напрямів дослідження соціально-психологічних чинників інтеграції російськомовної спільноти в сучасне українське суспільство [2; 3; 5] становлять питання єднання індивідів у спільноту як специфічну соціальну групу [1; 4; 6]. У межах відповідних наукових розвідок у жовтні–листопаді 2009 р. було проведено опитування жителів переважно російськомовних південно-східних регіонів України. У кожному з них за демографічними показниками (на підставі даних Всеукраїнського перепису населення 2001 р. [7]) було визначено місцевості, у яких відносно найвищу частку становили особи російського етнічного походження та носії російської мови.

За одним із трьох варіантів спеціально розробленої російськомовної анкети опитувалися мешканці міста Севастополя, Дніпропетровської, Запорізької та Луганської областей. Вибірку було структуровано за ознаками віку, статі, величини та адміністративного статусу населених пунктів. Усього опитано 493 особи, серед яких більш чи менш однозначних прихильників російської мови виявилось 377, що склало 76,5 % (далі аналізуються дані лише цієї частини вибірки).

В анкеті ставилося, зокрема, запитання «Як Вам здається, чому, навіщо, заради чого люди об'єднуються в спільноті?». З-поміж 12 варіантів відповідей респондентам пропонувалося вибрати від одного до трьох пунктів: «переживати почуття єднання з однодумцями», «визначати і підкреслювати свою своєрідність», «взаємодіяти з представниками своєї спільноти», «отримувати більш повну й потрібну інформацію», «посилювати спілкування з іншими людьми», «досягати порозуміння з іншими людьми», «самовдосконалюватися завдяки впливу спільноти», «поводитися більш правильно й доцільно», «здобувати більш високий статус», «при-

ймати важливі спільні рішення», «спільно визначати більш зрозумілі та вагомі цілі», «більш оптимістично дивитися в майбутнє». Передбачалося, що ці індикатори відображають зміст визначених на підставі аналізу соціально-психологічної літератури складових соціально-психологічної моделі колективного самовизначення спільноти [4].

Як показав досвід попередніх опитувань, оцінка наведених індикаторів має становити чималу трудність для пересічних респондентів, насамперед з огляду на істотну нечіткість психологічного змісту процесів утворення та функціонування спільноти. Проте в цьому опитуванні, за звітами інтерв'юерів, такі труднощі не проявилися. Можливо, це пояснюється тим, що увагу респондентів було відвернуто на суб'єктивно значущі для них запитання з приводу їхньої задоволеності із життя, ступеня задоволення основних потреб, соціальної ідентичності, політичних орієнтацій, мовних уподобань, особистісних постав у різних сферах життєдіяльності тощо.

За результатами одномірного розподілу отримано такі співвідношення зроблених респондентами виборів: пережити почуття єднання з однодумцями — 37,7 %, приймати важливі спільні рішення — 26,5 %, взаємодіяти з представниками своєї спільноти — 23,1 %, отримувати більш повну й потрібну інформацію — 22,6 %, посилювати спілкування з іншими людьми — 22,3 %, досягати порозуміння з іншими людьми — 21,8 %, спільно визначати більш зрозумілі та вагомі цілі — 21,8 %, більш оптимістично дивитися в майбутнє — 19,6 %, визначати і підкреслювати свою своєрідність — 15,7 %, самовдосконалюватися завдяки впливу спільноти — 14,3 %, здобувати більш високий статус — 13,5 %, поводитися більш правильно й доцільно — 8,2 %.

Такі дані показують відносно переважання в суб'єктивних оцінках сенсу об'єднання в спільноті власне єднання з однодумцями та невисоке значення набуття правильної й доцільної поведінки. Решта індикаторів вишикувалася в більш-менш рівномірний ряд із поступовим зниженням значущості. Зазначена особливість, з одного боку, відображає певні співвідношення думок і вражень респондентів із приводу оцінюваного явища, а з другого — може бути свідченням нерозрізнення респондентами психологічного змісту пропонованих ознак (за винятком власне двох — які найбільш і найменш часто вибиралися).

Задля уточнення психологічного змісту розуміння респондентами сенсу єднання в спільноті було здійснено факторний аналіз, у результаті якого виділилися п'ять значущих факторів, сукупна дисперсія яких склала 50,4 %.

Належить зазначити, що в змісті кожного із цих факторів протиставляються характеристики колективно-спільнотні та індивідуально-особистісні. Саме співвідношення індивідуального і колективного, доцільність і можливість поєднання їх у межах спільноти і становить соціально-психологічну суть творення спільноти, що досить чітко відобразилася в уявленнях респондентів.

На протилежних полюсах *першого* фактору (вклад у дисперсію 11,6 %) опинилися ознаки «визначати і підкреслювати свою своєрідність», з одного

боку, і «приймати важливі спільні рішення» та «спільно визначати більш зрозумілі та вагомі цілі» — із другого. Зміст цього фактору вочевидь відображає надання процесові творення спільноти колективно-прагматичного сенсу. Спільнота утворюється для того, щоб завдяки поєднанню індивідуальних зусиль досягати виразніших і надійніших результатів, забезпечувати вищу ефективність спільної діяльності порівняно з індивідуальними діями.

Такому станові справ суб'єктивно протистоїть плекання індивідуальної своєрідності. Цей процес теж почасти розглядається як бажаний результат прилучення особи до спільноти, але за своїм психологічним змістом трактується як обернений до єднання в спільній колективній діяльності.

Виявляння власної індивідуальності може мати принаймні два варіанти. Один полягає в психологічному униканні єднання з іншими членами спільноти, такому собі заглибленні особи у свій внутрішній світ, небажанні або невмінні (а здебільшого і в тому, і в тому) покладатися на переваги колективного приймання рішень, розв'язання проблем, опанування дійсності. Другий варіант означає намагання особи самоствердитися якраз у контексті спільних колективних дій. Відповідні намагання можуть набирати таких соціально-психологічних форм, як прагнення стати лідером або експертом тощо.

У межах *другого* фактору (10,8 %) протиставилися індикатори «переживати почуття єднання з однодумцями» і «здобувати більш високий статус». У цьому контексті процес утворення спільноти має насамперед задовольняти афіліативні запити особи щодо референтного оточення.

Таким чином, прилучення до спільноти та перебування в ній виявляються щонайважливішим чинником задоволення однієї з базальних соціальних потреб людини. Єднання зі спільнотою може бути сферою, по-перше, реалізації звичних, навіть стереотипних механізмів соціальної поведінки, засвоєних у дитинстві під впливом прихильного оточення; по-друге, компенсації раніше депривованих афіліативних потреб, коли спільнота дає своєрідну ілюзію визнання та любові, недоотриманих особою в дитинстві.

Достеменно єднання зі спільнотою можливе радше на засадах взаємної або загальної рівності, завдяки чому властиві кожній людині комплекси нижчості не наражаються на небезпеку їхнього роз'ятрювання. Посилення ймовірності ситуацій, у яких особа може пережити свою реальну чи уявну гіршість за інших учасників взаємодії, знижує привабливість такого спілкування та входження до спільноти.

Якщо рівність у складі спільноти є малоімовірною або неможливою для особи, то психологічно комфортнішим стає здобуття в межах спільноти певного високого статусу. Його досягнення задовольняє потребу високої самооцінки, відчуття власного самоствердження. Спільнота має бути головним середовищем, у якому досягається високий соціальний статус. Водночас таке досягнення (бо статус поза увагою і визнанням із боку спільноти — це соціально-психологічна химера, що функціонує в переживаннях особи десь на межі адекватності), а також спрямовані в цьому напрямі намагання є небезпечними для психологічних засад єднання з іншими членами спільноти, руйнують їх. Тому, перебуваючи в спільноті

і прагнучи в ній самоствердитися, особа має вибирати між двома варіантами соціально-психологічного комфорту: перебуванням у стані глибокого емоційного злиття з іншими членами спільноти, відчуттям глибинного зв'язку з колективною психологічною цілісністю або вивищенням над іншими членами спільноти, утвердженням себе як кращого, досконалішого, зразкового її члена.

Привертає увагу та обставина, що за одномірним розподілом «єднання з одностумцями» виявилось найбільш вагомим для респондентів (його найчастіше вибирали як варіант відповіді). Проте ця ознака склала основу лише другого фактору, тоді як суб'єктивно актуальнішим в оцінці значення спільноти стали характеристики колективного приймання рішень та спільного визначання цілей, які утворили один із полюсів першого фактору. Відтак виникає підстава сформулювати висновок (а радше припущення, яке потребує перевірки) про те, що, визначаючи сенс об'єднання індивідів у спільноти, респонденти виразніше усвідомлюють соціально-психологічні потреби єднатися з близьким оточенням, натомість у загальному контексті їхніх оцінок порівняно більшого значення (але менш усвідомлюваного) набуває досягнення колективної ефективності.

На одному полюсі *третього* фактору (9,6) опинилися характеристики «отримувати більш повну й потрібну інформацію» та «самовдосконалюватися завдяки впливу спільноти», а на другому — «досягати порозуміння з іншими людьми». У змісті цих ознак певною мірою увиразнюється перцептивний компонент спільнотної взаємодії.

З одного боку, тут поєдналися соціально-перцептивні аспекти, коли йдеться про досягнення порозуміння з іншими членами спільноти, а з другого — аспекти індивідуально-перцептивні — про отримання значущої інформації завдяки перебуванню в спільноті та позитивний саморозвиток під впливом спільноти, яка править за джерело критеріїв та орієнтирів такого саморозвитку.

Якщо зміст колективного полюса в межах цього фактору («досягати порозуміння») якоюсь мірою перекликається з колективним полюсом другого фактору («переживати єднання»), то в індивідуальному полюсі («отримання інформації» та «самовдосконалення») більшою мірою вбачається аналогія з індивідуальним полюсом першого фактору («підкреслення своєрідності»). У такому контексті досягнення порозуміння з іншими членами спільноти (вочевидь бажане в багатьох випадках) може інтерпретуватися як «шкідливе» для індивідуального орієнтування в інформаційно-ціннісному просторі. І навпаки, орієнтування та активне самовизначення особи можуть заважати процесові порозуміння між нею та іншими членами спільноти.

Зміст *четвертого* фактору (9,4 %) склали такі протилежні показники, як «взаємодіяти з представниками своєї спільноти» і «більш оптимістично дивитися в майбутнє». У цьому контексті співвідношення індивідуальних і колективних змістів у ставленні до спільноти можна інтерпретувати як передбачення можливих наслідків взаємодії зі спільнотою.

Колективний аспект такого передбачення орієнтується на взаємодію з представниками спільноти, на противагу аспектові індивідуальному, що

втілюється у власному оптимістичному баченні майбутнього. У першому разі позитивний результат досягається в теперішньому часі або близькому майбутньому завдяки результативній взаємодії з референтними представниками спільноти — суб'єктивно значущими, компетентними, наділеними певними повноваженнями. Антиподом такої взаємодії є власна оптимістична позиція особи, яка самостійно проєкує її в майбутнє.

Лише *п'ятий* фактор (9,0 %) виявився однополюсним, у якому поєдналися ознаки «посилювати спілкування з іншими людьми» та «поводитися більш правильно й доцільно». У змісті цього фактору, можливо, найбільшою мірою увиразнилося протиставлення колективного та індивідуально-аспектів спільнотного буття.

Своєрідним антиподом посиленого спілкування з іншими людьми тут виявилася «правильна й доцільна» індивідуальна поведінка. Можна гадати, що інтенсивне спілкування в межах спільноти саме по собі майже автоматично робить поведінку окремої особи слухною й адекватною, звільняє її від потреби приймати самостійні значущі рішення, аналізувати мотиви своєї поведінки, передбачати її можливі результати, свідомо регулювати й коригувати. Натомість уникання, відхід від активного спілкування з іншими членами спільноти якраз і посилює та актуалізовує потребу постійного відповідального визначання особою змісту, стилю і спрямованості своєї поведінки.

Цей фактор відображає схильність і здатність особи більшою мірою покладатися на колективні норми поведінки, що пропонуються їй спільнотою, або на вироблення та дотримання власних норм, які співвідносяться й порівнюються з нормами спільноти, але не обов'язково з ними узгоджуються.

Отже, в основі психологічної структури уявлень російськомовних респондентів про сенс єднання громадян у спільноти лежать *п'ять* складових: колективна ефективність спільноти, задоволення афіліативних потреб у спільноті, соціальна перцепція спільнотної взаємодії, передбачення результативної взаємодії в спільноті, нормативне коригування поведінки під впливом спільноти.

Список використаних джерел

1. Васютинський В. О. Досвід особи як досвід спільноти // Психологія у суспільстві, що трансформується: Матер. VI Харківських Міжнар. читань, присвяч. пам'яті О. М. Лактіонова. Квітень, 2010 р. — Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. — С. 44–47.
2. Васютинський В. О. Незадоволені потреби в контексті соціального самовизначення російськомовних жителів України // Проблеми сучасної психології: Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України. — Вип. 10. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. — С. 91–98.
3. Васютинський В. О. Психологічна структура соціальної ідентичності російськомовних жителів України // Психол. перспективи. — 2010. — Вип. 16. — С. 12–18.
4. Васютинський В. О. Соціально-психологічна модель колективного самовизначення спільноти // Наукові студії із соціальної та політичної психології: Зб. статей. — Вип. 19 (22). — К., 2008. — С. 57–66.
5. Васютинський В. О. Соціально-психологічний зміст ставлення російськомовних громадян до інтеграції в сучасне українське суспільство // Проблеми загальної та педагогічної

- психології: Зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка. — Т. XII. — Ч. 3. — К., 2010. — С. 74–81.
6. Васютинський В. О. Соціально-психологічні підстави референтності спільноти // Психол. перспективи. — 2010. — Вип. 15. — С. 18–34.
7. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. — Львів: Літопис, 2006

В. О. Васютинский

доктор психологических наук, профессор
Институт социальной и политической психологии НАПН Украины

**ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ПРЕДСТАВЛЕНИЙ
РУССКОЯЗЫЧНЫХ РЕСПОНДЕНТОВ О СМЫСЛЕ ЕДИНЕНИЯ
ГРАЖДАН В ОБЩНОСТИ**

Резюме

В статье описывается пятикомпонентная структура представлений о смысле объединения граждан в общности, полученная по результатам опроса русскоязычных респондентов. Наиболее значимыми составляющими являются: коллективная эффективность общности, удовлетворение аффилиативных потребностей в общности, социальная перцепция общностного взаимодействия, предвидение результативного взаимодействия в общности, нормативное корригирование поведения под воздействием общности.

Ключевые слова: общность, единение в общность, коллективная эффективность, аффилиативные потребности, социальная перцепция, результативное взаимодействие, корригирование поведения.

V. Vasyutinskii

doctor of psychological sciences, professor
Institute of Social and Political Psychology NAPS of Ukraine

**PSYCHOLOGICAL STRUCTURE OF SUBMISSIONS RUSSIAN-
SPEAKING RESPONDENTS SENSE OF CITIZENS UNITY
IN GENERALITY**

Summary

The article deals with 5-component structure of the ideas about a sense of the citizens' uniting in the communities. This structure was received according to the results of a survey of the Russian-speaking respondents. The most significant components are: collective efficiency of a community, a satisfaction of the affiliative needs in a community, social perception of social interaction, foresight of successful interaction in a community, and normative correction of behavior under a communication influence.

Key words: community, uniting in community, collective efficiency, affiliative needs, social perception, successful interaction, and correction of behavior.